

Behöver filosofin sin historia?

Jag har rubricerat mitt tal som en fråga, för det finns filosofer i dag som ifrågasätter filosofins behov av sin historia eller att detta vore ett ämne för filosofer – de ser det kanske snarare som ett område för vetenskaps- och lärdomshistoria. Detta är givetvis inte fallet vid Uppsala universitets filosofiska institution, där behovet av undervisning och forskarutbildning i filosofihistoria upplevts så starkt att en ny professur inrättats för ändamålet. Vilket i och för sig är remarkabelt, eftersom det inte tidigare, i Sverige eller Finland, funnits någon speciell lärostol i ämnet. Jag vill därför säga något om varför, som jag ser det, filosofin faktiskt behöver sin historia – jag kan bara indirekt antyda varför filosofins historia också behöver anknytning till aktuell forskning i filosofin. Traditionellt har ju filosofins historia ingått som ett väsentlig delområde av läroämnet filosofi, som vid de svenska och flesta av de finska universiteten indelas i teoretisk och praktisk filosofi. Men det starka intresse för filosofins historia som tidigare innehavare av dessa läroämnens stolar haft (exempelvis Konrad Marc-Wogau och Ingemar Hedenius i Uppsala och Anders Wedberg i Stockholm) har senare, dels på grund av den i Sverige dominerande så kallade analytiska filosofins synsätt och arbetsmetoder, dels också på grund av den långt gående och tilltagande specialiseringen inom filosofins delområden, blivit överskuggat – ibland helt åsidosatt av andra intressen. Jag vill därför i det följande också kort beröra några av de trender i den samtida filosofin vilka bidragit till att filosofins klassiker här hamnat på undantag i den filosofiska undervisningen.

Jag börjar med en hastig tur i ämnets historia, och några grovt förenklade bilder av olika sätt att se på filosofin, dess status och relation till övrig vetenskap. Först om Aristoteles, vars roll i den västerländska vetenskaps- och filosofihistorien är unik, eftersom han

införde ett vetenskapsideal som länge var dominerande i det västerländska tänkandet – alltsedan hans skrifter upptäcktes, från 800-talet och senare, först av judiska och arabiska, sedan av kristna filosofer. I Thomas av Akvinos' tolkning har aristotelismen blivit, och fortsätter – i reviderad form – att vara den katolska kyrkans officiella filosofi – genom Melancthon adopterades den också av protestantismen, fram till nya tidens början. Vid Uppsala universitet utspelade sig ofta bittra strider så sent som på slutet av 1600-talet om vad som då i kontrast till Aristoteles' läror kallades den "nya filosofin" – liknande utkämpades vid de flesta europeiska lärosäten innan den nya, med den skolastiska världsbilden stridande mekanistiska vetenskapen och heliocentrismen godtogs. Men också länge efter att Aristoteles' fysik förlorat sin trovärdighet fortlevde det aristoteliska kunskapsidealet och det är detta filosofiska ideal som intresserar mig här.

Aristoteles, som bland många andra specialvetenskaper också introducerade biologin, definierar människan som ett förnuftigt djur, vars väsentliga kännetecken är förnuftet eller tankeförmågan. Vi vet alla någonting om biologins objekt – läran om levande varelser. Men vad är filosofin – är det ens en vetenskap? Det översätts med kärlek till vishet. För Aristoteles var filosofin uttryck för människans karaktäristiska, arttypiska begär till kunskap – fullföljandet, helt enkelt, av hennes förnuftiga natur. Den har ett egenvärde: vishet eftersträvas för sin egen skull, inte för sin nytta. Filosofi är den högsta formen av mänsklig verksamhet som utövas bara av de bästa, förnuftigaste alltså, av fria medborgare (fria inte bara politiskt men också från praktiska värv och angelägenheter, som de för dessa uppgifter bättre lämpade handelsmännen, kvinnorna och slavarna skall sköta om.) I sin högsta och renaste form – som gäller kunskapen om det allmänna och oföränderliga – är det en rent teoretisk, begreppslig verksamhet. Det är den kunskap som sökes för sin egen skull. Aristoteles' hierarkiserande världs- och kunskapssyn har rum också för praktiska och politiska vetenskaper – de ger riktlinjer för handling genom att klargöra vad som är gott och eftersträvansvärt. Efter vad som just sagts torde det inte vara en överraskning att också det högsta och främsta goda som människor kan uppnå, när deras övriga biologiska, sociala och politiska behov har tillfredsställts visar sig vara just det teoretiska tänkandet. De teoretiska vetenskaperna har sanningen som sitt objekt – de är rent kontemplativa – medan de praktiska gäller handling. De förra lär oss att förstå vad

t ex en god mänska är – de senare lär oss hur man blir god. De mål Aristoteles uppställer för filosofin ligger fjärran från den forskning som idag bedrivs under namnen teoretisk och praktisk filosofi. Men till hans meriter hör grundandet av den vetenskap som fortfarande upptar en central plats i filosofin: logiken. Den aristoteliska logiken gällde två typer av argumentation, slutledning (demonstration) som är den vetenskapliga bevisföringens metod, och dialektisk argumentering. Aristoteles' slutledningsteori, kallad syllogistiken, blev för generationer av filosofer identisk med Logik, och åsidosattes först under vårt århundrade som en följd av utvecklingen inom matematisk logik, genom Gottlob Freges och hans efterföljares arbeten.¹ Den exemplifierar det klassiska axiomatiskt-deduktiva vetenskapsideal, som för Aristoteles och hans medeltida efterföljare var inte bara det vetenskapliga tänkandets teori men också dess huvudsakliga instrument: så att varje vetenskaplig upptäckt kunde ses som en frukt av tillämpad logik. Det intima förbundet mellan vetenskap och logik i den aristoteliska världsbilden säger något om den aristoteliska vetenskapens begreppsliga natur. "Aristoteles' fysik och biologi", skriver Georg Henrik von Wright, "är närmast vad vi idag skulle kalla logisk analys. De handlar inte så mycket om naturföreteelserna själva som om vårt sätt att tala om dem."² Men som Aristoteles såg det avspeglar våra sinnesuppfattningar, och därmed våra sätt att tala om dem, naturföreteelserna. Genom empirisk iakttagelse får vi direkt och sann kunskap om tingens natur och förändringar. Med den mekanistiska naturvetenskapen underminerades likväl aristotelismens tro på en naturlig överensstämmelse mellan mänskans kunskapsförmågor och verklighetens uppbyggnad för gott, och härmed undegrävdes tilltron till logiken som ett genuint kunskapsinstrument. Den har likväl fortfarande sin plats som filosofins metod *par excellence*, också om åsikterna om vad som uppnås med denna metod, liksom om vad logiska teorier är teorier om, går starkt i sär. Det naturliga samband, som i det aristoteliska vetenskapssystemet förband filosofi, logik och fysik samt övriga natur- och praktiska vetenskaper har upplösts, och uppnåendet av någonting ens närmelse-

1 Se t ex Robin Smith, "Logic", ingår i J Barnes (utg), *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge University Press, 1994.

2 Georg Henrik von Wright, "Descartes och den vetenskapliga idéutvecklingen" i *Ajatus*, XVI, 1950, s 106.

vis likt det slag av enhetlig, syntetisk vision som Aristoteles' bild av kosmos utgjorde ter sig som en fjärran, arkaisk illusion. Man kan se den västerländska filosofins historia som en kontinuerlig process av desillusionering: av avstående från tron att universums eller ens mänskans natur är alltigenom fattbar, att de kan fångas i enhetliga, rationella begreppssystem.

Jag måste avstå från att uppehålla mig vid tillnyktringsstationerna på vägen, men vill nämna några av de viktigaste. Till dem räknar jag, förutom antikens skeptiker och deras efterföljare, René Descartes, som bidrog till att definitivt diskreditera den aristoteliska naturfilosofin inte bara genom en ny matematisk metodologi men genom att presentera ett första enhetligt alternativ till densamma i form av en mer eller mindre konsistent mekanistiskt-matematisk bild av det fysiska universum; David Hume, som definitivt urholkade den för rationella världsförklaringar bärande idén om nödvändiga orsakssamband; och Immanuel Kant slutligen, som med sin kopernikanska revolution av kunskapsteorin slog hål på illusionen om mänskans förmåga att veta något om en av hennes begrepp och subjektiva uppfattningsformer oberoende – objektiv – värld. Ludwig Wittgenstein fullbordade verket med att smula sönder metafysikens sista hopp – illusionen att man alls kan tänka, sådant som man inte heller kan veta. Från att i sin tidigaste skrift ännu själv delat illusionen att språkets logik (också om logiken enligt hans uppfattning inte har något innehåll eller säger något), genom sin struktur avspeglar verklighetens logiska struktur, blev Wittgenstein en av de envetnaste kritiker också av denna falska förhoppning om stabila och bestående grunder för kunskapen. I sina senare skrifter vill han visa att själva tanken på något utom våra begrepp, vårt språk och våra vetenskapliga rutiner varande kunskapsobjekt inte bara är problematisk som Kant lärde oss, men i grunden meningslös. I stället för att famla efter för vår kunskapsförmåga oåtkomliga kunskapsobjekt eller kunskapsstrukturer bör vi inse att det som vi inte i vårt språk (vardagens eller vetenskapens) kan beskriva, kan vi överhuvudtaget inte heller tänka – och att frågor, om vilka vi inte vet hur de kan besvaras, inte heller är meningsfulla frågor.³

3 Det hör till illusioners natur att de är seglivade – den som jag nämnt – tron att världsalltet är, ens principiellt, rationellt och fattbart – är bara en av många som filosofer har och fortsätter att hysa, eller kämpa emot, som det

Om filosofin, för Aristoteles, var en vetenskapernas drottning, har synen på filosofin, under de mer än tvåtusen år som förflutit sedan han formulerade sina ideal, genomgått många förändringar, och filosoferna har fått skruva ner sina anspråk när det gäller förklarandet av verklighetens natur. Från att ha varit inte bara den högsta formen av mänsklig verksamhet, – och från att också, genom alla tider, spela rollen av barnmorska, som öppnat vägen för nya undersökningsfält och assisterat vid tillkomsten av nya specialgrenar av empiriska och matematiska vetenskaper – fick filosofin först finna sig, under medeltiden, i att bli en teologins tjänarinna. Senare, med de engelska empiristerna i nya tidens början, profilerades den – av John Locke och hans efterföljare – som en vetenskapernas ”grovarbetare”- ett slags städhjälp, som reder upp begreppsliga oklarheter och sopar undan teoretiska trassel på naturvetenskapernas väg, och som, i bästa fall också bidrar till deras frammarsch med att utarbeta olika bevis- och slutledningsmetoder: logiken igen, men numera i mycket mera sofistikerade och användbara former än Aristoteles’ syllogistik. Inom den så kallade analytiska filosofin, som dominerat under senare hälften av 1900-talet i de nordiska länderna, kan man grovt skilja två förhållningssätt till filosofin, båda med rötter i Freges, Wittgensteins och de logiska positivisternas ideal. Det ena är en arvtagare till Locke’s ”underlabourer”-attityd och återfinns i den inflytelserika amerikanska filosofen Quine’s uppfattning, att filosofin egentligen är ett med naturvetenskaperna: fast filosoferna inte direkt arbetar med empiriska metoder, är målet för deras analyser att formulera sina frågor så att de kan besvaras empiriskt. Alla filosofiska problem, också kunskapsteorins, är, för Quine, ytterst empiriska och skall kunna lösas inom naturvetenskaperna.⁴ Av orsaker, som jag inte kan gå in på här, har Quine’s egen logiska analysapparat lett honom och hans efterföljare till postulerandet av allsköns icke-empiriska – rent teoretiska – entiteter och objekt,

faller sig. Varvade med vad jag kallat tillnyktringsstationerna finner man de mera optimistiska – och mindre självkritiska, systembyggarnas luftslott, eller åtminstone byggställningar: Leibniz och Wolff, Hegel, Auguste Comte, kanske kan, bland de logiska positivisterna, också Rudolf Carnap räknas som en av dem.

4 Se t ex W V Quine, *Theories and Things*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 1981, s 72.

vilket lett till att just den rörelse i filosofin som mest bemödat sig om att frigöra filosofin från metafysisk spekulaton, kommit att återinföra densamma – nu i naturalistisk och kvasi-vetenskaplig förklädnad. Eftersom de filosofer, som följt Quine, hellre ser filosofin som en del av, eller nära anknuten till, naturvetenskapen, än som en humanistisk vetenskap, har de också anammat Quine's idé att "filosofin är en sak, filosofihistorien en annan" – den förra, som en av naturvetenskaperna, ser framåt, och befattar sig inte med sin historia – den senare, som en humanvetenskap, är historisk, och gäller främst tolkning av historiska texter, som inte har någon relevans för den aktuella, problemlösande filosofin.⁵

En annan central riktning inom den analytiska filosofin som inte egentligen heller har mycket till övers för filosofihistoria är den språkfilosofiska, som delvis kan åberopa samma inspirationskällor som den förra, men intar en annan syn både på filosofin och på logikens betydelse för filosofin. Logiken ses inte här som någon privilegierad vetenskaplig metod, och filosofin ses inte heller som en fortsättning av naturvetenskaperna, men som en fristående vetenskap vid sidan av andra. Användande det gamla motsatsparet förstå och förklara, kan man kanske säga att denna form av filosofi ser som sin främsta uppgift att förstå och klargöra, i motsats till den med naturvetenskaperna allierade filosofin, som söker förklaringar i termer av allmänna teorier, och där en teoris användbarhet för förutsägelse ses som svar nog på kravet att förstå. Vad förståndet inom språkfilosofin främst inriktas på är språket – de språkliga uttryckens mening och användning och de olika sätt på vilket språket kan vilseleda eller rentav förhäxa vårt förstånd. Om de logiska positivisternas och Quines efterföljare kan beskrivas som ett slags vetenskapens frivilliga poliskår, som slår vakt om att de teorier som vetenskapssamfundet för närvarande ser som bäst grundade alltid ges sista ordet vid filosofiska kontroverser, ser de

5 Se Hilary Putnam "A Half Century of Philosophy, Viewed from Within", och Alexander Nehamas, "Trends in Recent American Philosophy" i *Daedalus*, 1997, ss 186, 200, 212ff. En speciellt tankeväckande och belysande diagnos av utvecklingen inom den analytiska filosofin under 1900-talet ges av Georg Henrik von Wright i det opublicerade föredraget "Philosophy – A Guide for the Perplexed?" för Världskongressen i filosofi, Boston, Augusti 1998, som jag är tacksam över att ha fått läsa i manuskript.

av dagens språkfilosofer, för vilka den senare Wittgensteins filosofi är en förebild, sin verksamhet närmast som en form av terapi. Resultatet av den filosofiska analysen eller det filosofiska klargörandet är inte fler teorier eller lösningar, utan snarare en upplösning av de filosofiska problemen, som ytterst ses som språkliga problem. Filosofins historia har man inte heller med denna målsättning mycket användning för, annat än som en källa till avskräckande exempel på missbruk av ord, eller på infantila fixeringar.

Jag har här inskränkt mig till att nämna två inflytelserika trender i samtida anglo-amerikanskt tänkande – det finns många andra, kontinentala strömningar, till exempel fenomenologin, för vilka filosofihistorien är en naturlig och organisk del av själva den filosofiska aktiviteten, som jag förbigår för att de inte haft så stort inflytande här. De jag nämnt representerar aktuella synsätt i filosofin som bidragit till att studiet av filosofins klassiker kommit att inta en undanskymd plats vid de filosofiska institutionerna i Sverige och Finland, där intresset för logik, vetenskapsfilosofi och språkfilosofi dominerat de senaste decennierna. I USA och England, från vilka de härstammar, är situationen, delvis tack vare tjänstestrukturen, annorlunda. Där har ju alla större filosofiska institutioner sina permanenta tjänster i olika tidsperioders filosofi – antikens, medeltidens, den nya tidens, den moderna och samtida filosofins historia, och var inte alla dessa perioder har egna tjänster, är de åtminstone representerade i undervisningen. Den filosofihistoriska forskningen har därför där kunnat blomstra vid sidan av, ofta också inom den analytiska filosofin, vars metoder – logisk begrepps- och argumentanalys – med bättre och sämre framgång ersatt traditionella tolkningsmetoder. Till den analytiska filosofihistoriens brister hör dess problem- och argumentcenterade karaktär: klassiska filosofers texter ses som relevanta endast i den mån de problem de behandlar kan identifieras som led i en utveckling vars högsta skede representeras av dagsaktuella teorier och problemställningar.⁶ Men filosofin, för att parafrasera en historiker, lever inte bara på problem

6 Ett i sitt slag lysande exempel på denna senare form av analytisk historieskrivning erbjuder i Sverige Anders Wedbergs *Filosofins historia*, som utkom i tre volymer mellan 1958–1966. För kritisk diskussion av genren se *Philosophy in History, Essays on the historiography of philosophy*, edited by R Rorty, J B Schneewind, Q Skinner, Cambridge University Press. 1984.

och argument, utan behöver också visioner.⁷ Den analytiska historie-skrivningen har inte förmått göra de filosofiska visionerna någon större rättvisa, och den förmår inte heller ensam hålla intresset för filosofins klassiker levande. Det är dock inte bara för gångna visioners skull som studiet av filosofins klassiker är viktigt för filosofin. Vad som kan vara en dygd i vetenskapen, glömmandet av tidigare problemställningar och lösningar, kan vara ett allvarligt handikapp i filosofin. Den amerikanska filosofens och kulturkritikern Santayanas ofta citerade ord, "Those who cannot remember the past are condemned to fulfill it"⁸ är träffande också här: De som inte känner de filosofiska problemens ursprung eller ens nyaste historia, är dömda att upprepa den: tidigare begånga misstag, felslut och återvändsgränder väntar dem som inte anser det värt att blicka tillbaka på och reflektera över sina föregångares bemödanden. Men filosofihistorien påminner oss inte bara om tidigare misstag och misslyckanden. Den hindrar oss framförallt från att glömma en för filosofin karaktäristisk dualitet mellan vad Kant kallar "skolbegreppet" och det "kosmiska" filosofibegreppet. Det förra karaktäriserar skolfilosofins strävan till systematisk och logiskt enhetlig, om inte vetenskaplig så åtminstone "vetenskapslik" kunskap, och det senare (*der Weltbegriff, conceptus cosmicus*), som Kant förbinder med vår västerländska idealbild av Filosofin (med stort F) – står för strävan, som Kant säger det, "att relatera all kunskap till det mänskliga förnuftets väsentliga mål".⁹ Den förra, som andra vetenskaper, är tillgänglig endast för professionella filosofer (därav skolbegreppet) – för dem alltså vilkas tekniskt och begreppsligt strängt reglerade arbete är en förutsättning för att filosofin som vetenskaplig verksamhet skall överleva och blomstra. Det är också en vital förutsättning för det senare, så kallade kosmiska filosofibegreppet, som utgör dess väsentliga komplement.¹⁰ Kant kallar det universellt eller kosmiskt därför att

7 Myles Burnyeat, citerad av Hilary Putnam i *Realism With a Human Face*, edited and introduced by James Conant, Harvard University Press, 1990. Introduction, p xxxi. Visioner, säger också Burnyeat, hur inspirerande de än är, har inte heller stort värde i filosofin, utan att stödas av argument.

8 George Santayana, *The Life of Reason*, 1909, Vol 1, Ch 12.

9 Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, transl by Werner S Pluhar. Hackett Publ Company, Indianapolis, 1966. A 839/B867.

10 Dualitet vars betydelse ofta understryks också av Hilary Putnam, själv en förgrundsfigur inom den senare analytiska filosofin. Se James Conant's intro-

det har inresse för och angår alla människor, och för att det svarar mot ett grundläggande behov som vi alla, som medlemmar i de förnuftiga djurens republik, delar (också när vi kanske inte vet om det), och som tar sig i uttryck i den perplexitet och undran envar av oss känner inför frågor som det inte ges klara svar på. Hos de professionella filosoferna kommer detta behov bäst till uttryck när de sätter sina akademiska tvister åt sidan och reflekterar över t ex just kunskapens allmänna mål och syften, eller när de kritiskt tar avstånd från och granskar de rationalitetsideal de själva omfattar och deras vidare allmänmänskliga värde. Filosofins historia har sitt viktiga bidrag att ge till detta slag av självkritisk reflexion och prövning, inte minst genom att påminna oss om många olika, tänkvärda sätt att förhålla sig till sådana frågor.¹¹

duktion till, samt artiklarna i, Hilary Putnam, *Realism With a Human Face*. Harvard University Press. 1990.

¹¹ Denna artikel utgjorde min installationsföreläsning vid Uppsala universitet den 2 oktober 1998.